



***Voortgangsrapportage 2009-2010***

***en***

***Projectplan 2010-2011***

***Ontwikkelingsinitiatief***

***Vmbo Sector Economie***

Versie 2

## Colofon

Voortgangsrapportage 2009-2010 en Projectplan 2010-2011  
Ontwikkelingsinitiatief Vmbo Sector Economie  
Versie 2

Platform Vmbo Sector Economie  
G. Herkendaal  
Voorzitter Platform Vmbo Sector Economie  
Postbus 54  
6710 CB EDE  
Telefoon: 0318-698498  
email: info@triascollege.nl

auteur:  
Marga Tubbing, C. van de Graaf & Partners, projectleider pilot vmbo sector economie

Ref.nr: CvdG/MT/1023019  
Datum: 14 september 2010

# Inhoud

1	Inleiding .....	3
2	Voortgangsrapportage pilotscholen en leernetwerk.....	4
2.1	De pilotscholen .....	4
2.2	Plannen van aanpak van de pilotscholen .....	4
2.3	Het leernetwerk.....	5
2.4	De producten van het leernetwerk.....	6
2.5	Algemene economie .....	7
2.6	De buitenkring.....	7
2.7	Monitoring.....	8
3	Projectplan tweede projectjaar .....	9
3.1	Twee nieuwe pilotscholen.....	9
3.2	Activiteiten.....	9
3.3	VMBO Herkend.....	9
3.4	Producten.....	10

# 1 Inleiding

Het Platform Vmbo Sector Economie, één van de platforms die deel uitmaken van de Stichting Platforms VMBO (SPV), heeft in april 2009 een projectplan 'Ontwikkelingsinitiatief sector economie vmbo' geschreven, dat als doel had een flinke impuls te geven aan het economieonderwijs binnen het vmbo, de samenwerking met het bedrijfsleven en de afstemming met het mbo (doorlopende leerlijnen).

In dit projectplan worden twee trajecten onderscheiden:

**Traject 1:** visieontwikkeling als koersbepaling voor het voorgestelde vernieuwingstraject van de programma's binnen de sector economie vmbo;

**Traject 2:** kennis ontwikkelen en verspreiden met behulp van een pilot en een leernetwerk.

Voor de zomer van 2009 is Traject 1 afgerond met een visiedocument. 'De balans opgemaakt, visiedocument sector economische dienstverlening vmbo'.

De staatssecretaris van onderwijs reageerde positief op het visiedocument en zij gaf aan dat het een gedegen en ambitieuze indruk maakte en prima kan dienen als startpunt voor het tweede traject van het Ontwikkelingsinitiatief Economie.

Het ministerie van OCW kende dan ook subsidie toe (zie brief van 20 augustus 2009) om het eerste jaar van Traject 2 uit te voeren. In september 2009 werd een leernetwerk opgestart met vijf pilotscholen. De pilotscholen zijn gericht op het actualiseren en innoveren van de huidige onderwijsprogramma's binnen de vmbo-afdelingen economie. OCW stelde nadrukkelijk dat het eerste jaar de innovatie binnen de bestaande wettelijke kaders zou moeten blijven. In termen van het visiedocument betekent dit dat het gaat om de voorstellen op korte termijn (p.34 e.v.).

De voorlopige resultaten van het eerste schooljaar waren voor het ministerie van OCW aanleiding om subsidie toe te kennen voor 2010-2011. De vijf pilotscholen kunnen doorgaan en het aantal pilotscholen wordt uitgebreid met twee.

In het voorliggende document geven we in hoofdstuk 2 inzicht in de activiteiten van het eerste projectjaar.

Hoofdstuk 3 bevat het projectplan voor het tweede projectjaar.

## 2 Voortgangsrapportage pilotscholen en leernetwerk

### 2.1 De pilotscholen

Na de goedkeuring van OCW om met Traject 2 van start te gaan, zijn verschillende vmbo-scholen benaderd om mee te doen als pilotschool. Vijf scholen konden snel het besluit nemen pilotschool te worden, hoewel sommige nog onvoldoende konden overzien welke consequenties dit zou hebben voor de formatie en de taakbelasting van de docenten. Deze pilotscholen gingen eind september 2009 van start met het maken van een plan van aanpak, waarin ook afspraken werden gemaakt met een ROC en minimaal drie bedrijven in de regio.

De volgende scholen nemen deel aan de pilot:

- 1 CSG Bogerman Sneek in samenwerking met ROC Friese Poort
- 2 Kadinsky College Nijmegen in samenwerking met ROC Nijmegen e.o.
- 3 Kalsbeek College Woerden in samenwerking met ID-College
- 4 Marne College Bolsward in samenwerking met ROC Friese Poort
- 5 Reynaert College Hulst in samenwerking met ROC Westerschelde

In 2009/2010 is het niet gelukt om een zesde pilotschool bij het project te betrekken. Veel scholen gaven aan grote belangstelling te hebben. Zij kregen informatie en in een aantal gevallen werden er gesprekken gevoerd, maar uiteindelijk moesten al deze scholen het besluit nemen niet mee te doen in het lopende schooljaar. In alle gevallen werd als argument gegeven dat het – midden in een schooljaar – niet mogelijk was formatie voor het project vrij te maken. Vanuit het project is het een eis dat een vmbo-school minimaal 65 dagen besteed aan het project.

### 2.2 Plannen van aanpak van de pilotscholen

De eerste opdracht voor de pilotscholen was om in samenwerking met het ROC en een aantal bedrijven in hun regio een plan van aanpak te maken met globale doelen voor de komende twee jaar en specifieke doelen en activiteiten voor de het lopende schooljaar.

Het doel van de pilot staat verwoord in het visiedocument en luidt:

*Een revitalisering van het programma-aanbod economie binnen het vmbo naar een programma dat meer gericht is op economische dienstverlening en verbreding naar andere sectoren, dat in samenwerking met het bedrijfsleven en het mbo tot stand is gekomen en dat zorgt voor doorlopende leerlijnen vmbo-mbo.*

Het visiedocument (Traject 1) geeft nadere invulling aan dit doel.

Bij het maken van het plan van aanpak was het nadrukkelijk de bedoeling uit te gaan van de situatie op hun eigen school. Ontwikkelingen die gaan in de richting van de uitgangspunten in het visiedocument dienen versterkt en verder uitgebouwd te worden.

Voor het plan van aanpak maakten de pilotscholen gebruik van een format met de volgende beschrijfpunten:

- 1 Knelpunten in het huidige economie programma van onze school
- 2 Globale doelen op de langere termijn
- 3 Doelstellingen voor het schooljaar 2009-2010
- 4 Organisatie
  - a. intern
    - projectleider (aanspreekbare persoon):
    - ontwikkelteam/ projectgroep (naam en afdeling):
    - betrokkenheid teams/overleg teams:
    - overleg management (met wie, waarover en wanneer):
    - rollen en taken docenten, teamleiders en management:

- b. Sectoradviesgroep
  - betrokken ROC: contactpersoon ROC (naam, functie en afdeling), rol en taken ROC
  - betrokken bedrijven en contactpersoon: rol en taken bedrijven in de pilot.
  - doel en functie van de Sectoradviesgroep:
- 5 Activiteiten
  - Activiteit 1, 2, 3, etc.
  - doel/resultaat:
  - werkwijze:
  - planning:
  - door:
- 6 Verantwoording
  - (overzicht van de inzet in uren voor de pilotschool en het leernetwerk van alle participanten: vmbo, ROC en bedrijven voor het schooljaar 2009-2010)

Het maken van een plan van aanpak is uitgebreid aan de orde geweest op de eerste twee bijeenkomsten van het leernetwerk. Bovendien zijn de afzonderlijke pilotscholen intensief begeleid door de projectleider bij het schrijven van het plan van aanpak.

In alle pilotscholen neemt loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB) een belangrijke plaats in. Dat geldt ook voor het betrekken van het bedrijfsleven bij het onderwijs en voor het contextrijker maken van de programma's. Alle pilotscholen werken samen met het ROC in hun regio, bijvoorbeeld in de uitvoering van programma's (samenwerking vmbo-leerlingen met mbo-studenten), het samen ontwikkelen van praktijkopdrachten, het verbeteren van de overdracht (doorstroomportfolio), het ontwikkelen van doorlopende leerlijnen.

Andere thema's zijn: de afstemming van het vak algemene economie op het beroepsgerichte programma, doorlopende leerlijn LOB vanaf de onderbouw, examenprogramma's, organisatie en kwaliteit schoolexamens en PTA.

Alle pilotscholen hebben in hun regio een **sectoradviesgroep** samengesteld, waarin zitting hebben: de sectordirecteur vmbo, teamleiders/docenten economie vmbo, vertegenwoordigers van de bedrijven en een manager en teamleider economie van het ROC. De sectoradviesgroep bespreekt mogelijkheden voor het praktijkgericht maken van het programma (en de rol van het bedrijfsleven en het ROC hierin).

## 2.3 Het leernetwerk

De pilotscholen hebben een leernetwerk gevormd, dat een functie heeft voor de docenten en management van de pilotscholen en resultaten oplevert voor andere vmbo-scholen. Het leernetwerk is er op gericht gezamenlijke kennis te produceren over een vernieuwd economieonderwijs. Centrale topics daarbinnen (LOB, contextrijk etc.) staan beschreven in het visiedocument. De pilotscholen brengen dat in praktijk.

Tijdens bijeenkomsten van het leernetwerk wordt uitgegaan van de vragen en ervaringen uit de praktijk. Omdat een goede voorbereiding essentieel is voor het slagen van een leernetwerk, krijgen de deelnemers aan het leernetwerk voor elke bijeenkomst een uitgebreide opdracht m.b.t. de thema's die tijdens de bijeenkomst centraal staan. De pilotscholen maken dan beschrijvingen van de ervaringen die zij hebben opgedaan, de knelpunten die zich daarbij voordoen en zij geven hun standpunt weer over de criteria waaraan het onderwijs moet voldoen, bijvoorbeeld wanneer is er sprake van 'contextrijk onderwijs'?

De resultaten van deze opdrachten worden door de projectleider verwerkt en zijn uitgangspunt voor de bijeenkomst van het leernetwerk. Tijdens de bijeenkomst worden elders verworven inzichten, ontwikkelde visies en ideeën ingebracht. Bovendien ontvangen de deelnemers aan het leernetwerk relevante literatuur over het betreffende thema.

Van de bijeenkomsten worden uitgebreide verslagen gemaakt.

Op deze wijze wordt gezamenlijk nieuwe kennis geconstrueerd m.b.t. het economieonderwijs op het vmbo.

In het eerste projectjaar zijn er vijf bijeenkomsten van het leernetwerk geweest. Elke bijeenkomst startte om 10.00 uur en eindigde om 15.00 uur.

Thema's die op de verschillende bijeenkomsten aan de orde zijn geweest, zijn:

#### Bijeenkomst 1

- Informatie over doel etc. van de pilot en de werkwijze van het leernetwerk
- Stand van zaken binnen de pilotscholen. Hiervoor is een instrument gemaakt, waarmee per pilotschool is vastgelegd wat de stand van zaken is op de verschillende thema's die in het visiedocument worden beschreven (0-meting).
- Voorbereiden van een plan van aanpak

#### Bijeenkomst 2

- Plannen van aanpak
- Ervaringen met het draagvlak (krijgen) voor de pilot binnen de school, bij het ROC en bij bedrijven
- Basisprogramma: LOB, visies en scenario's

#### Bijeenkomst 3

- Basisprogramma: Contextrijk onderwijs en samenwerking met het bedrijfsleven
- Economie als algemeen vak, samenhang/overlap algemene economie en het beroepsgerichte programma
- Economie als algemeen vak voor basisberoepsgerichte leerweg

#### Bijeenkomst 4

- Afstemming algemene economie en het beroepsgerichte programma (vervolg)
- Doorlopende leerlijnen vmbo-mbo
- Afspraken over het maken van producten

#### Bijeenkomst 5

- Referentiekader taal en rekenen
- Algemene economie
- Evaluatie eerste projectjaar

Tussen de leden van het leernetwerk wordt inmiddels allerlei informatie uitgewisseld, een voorbeeld zijn de huidige PTA's. De meeste projectleiders van de pilotscholen mailen ook aan elkaar of aan de projectleider relevante informatie, sites en nieuwe ideeën.

## **2.4 De producten van het leernetwerk**

In het projectplan worden als resultaten van de pilot/ het leernetwerk een groot aantal producten genoemd, die aan het einde van de tweejarige projectperiode opgeleverd moeten worden. Binnenkort zal er een publicatie verschijnen met de eerste resultaten. Deze publicatie geeft niet alleen een beeld van de thema's waar de pilotscholen mee bezig zijn, maar is ook bedoeld om suggesties/voorbeelden te bieden aan afdelingen economie van vmbo-scholen. In de publicatie komen de volgende thema's aan de orde:

- Het belang van 'LOB centraal' en voorbeelden van LOB-activiteiten die tot doel hebben dat leerlingen hun eigen loopbaanontwikkeling sturen, zich oriënteren op de wereld van arbeid en beroep en een goed opleidings- c.q. beroepsbeeld ontwikkelen.
- Contextrijk onderwijs in het economieonderwijs vmbo met voorbeelden binnen de school en buiten de school en de rol van bedrijven hierin.
- Doorlopende leerlijnen vmbo-mbo: wat is dat, voorbeelden.
- Ervaringen met de sectoradviesgroep.

Het maken van de producten is een gezamenlijke verantwoordelijkheid. De projectleider heeft daarin het voortouw.

## 2.5 Algemene economie

Op de bijeenkomsten van het leernetwerk is drie keer het vak 'algemene economie' en de relatie met het beroepsgerichte programma aan de orde geweest. In het visiedocument (p.33) staat aangegeven:

- "Vanuit de pilotscholen worden voorstellen voor een meer praktische en voor leerlingen beter behapbare invulling van het algemene vak economie verwacht."
- "Naast afstemming van vakken moet het algemene vak economie meer gaan leven voor leerlingen. Dit kan door ook hier praktijkvoorbeelden in te brengen en het vak te laten geven door docenten die de (beroeps-)praktijk kennen en relaties kunnen leggen."
- Vanuit de pilotscholen worden voorstellen verwacht van de wijze waarop het algemene vak economie, al dan niet gekoppeld aan het beroepsgerichte programma, onlosmakelijk onderdeel kan vormen van het onderwijs dat leerlingen binnen de sector volgen."

De discussie over de inhoud van het vak algemene economie en de (mogelijke) relatie met het beroepsgerichte programma leidde tot de volgende conclusies:

- Integratie/afstemming van het algemene vak economie met beroepsgerichte programma's binnen de sector economie is onmogelijk, het zijn totaal verschillende programma's. Er zijn al verschillende pogingen tot integratie/afstemming ondernomen, die tot nu toe allemaal op niets zijn uitgelopen. Het heeft weinig zin hier nog eens mee aan de slag te gaan.
- Bedrijfseconomie/bedrijfsadministratie zou als algemeen vak beter passen in de sector economie en zou voor de leerlingen beter/zinvoller zijn. Bedrijfseconomie zou erg goed geïntegreerd kunnen worden in het beroepsgericht programma. Aan OCW wordt geadviseerd bij een volgende bijstelling in het vmbo voor de sector economie bedrijfseconomie als algemeen vak vast te stellen.
- Algemene economie is een maatschappelijk vak, belangrijk voor alle leerlingen, in het kader van die opvatting zou het vak uitgebreider mogen, maar het vak is niet zinvol voor leerlingen in de sector economie in het kader van hun beroepsvoorbereiding.
- Bij ROC's wordt nagegaan of algemene economie noodzakelijk is voor de aansluiting tussen vmbo en mbo of dat bedrijfseconomie beter zou passen. Ook zal in de kwalificatiedossiers niveau 2 worden nagegaan of algemene economie noodzakelijk is. Alle pilotscholen voeren dit onderzoek uit.

## 2.6 De buitenkring

Traject 2 bestaat uit een binnenkring en een buitenkring. Het leernetwerk is de binnenkring. Het Platform, dat als stuurgroep fungeert, en de regionale netwerken van het Platform vormen de buitenkring.

De voortgang van de pilot op de scholen en het leernetwerk zijn vaste agendapunten van het Platform. De vergaderingen van het Platform vinden plaats op een pilotschool, zodat de leden van het Platform concreet geïnformeerd worden over het verloop van het project op de betreffende pilotschool.

De regiovoorzitters, die allen deel uitmaken van het Platform hebben de taak om samen met de pilotschool in hun regio op het regio-overleg de andere scholen op de hoogte te stellen van de pilot en het leernetwerk. De pilotscholen functioneren ook als 'etalageschool' in de regio. De vergaderingen vinden zo veel mogelijk plaats op de pilotscholen, zodat de deelnemers aan de regionale netwerken de vernieuwingen in de praktijk kunnen zien.

Via de website van het Platform worden andere scholen regelmatig geïnformeerd over de pilot en het leernetwerk.

In 'Handelsgeest', een bulletin van KC-Handel verscheen in april 2010 een artikel over het visiedocument en de pilot.



## 2.7 Monitoring

De monitoring wordt uitgevoerd door de regiovoorzitters. Zij monitoren een pilotschool die niet in hun eigen regio ligt.

Begin 2010 zijn alle pilotscholen bezocht door een regiovoorzitter. Een tweede bezoek vindt plaats aan het einde van het schooljaar 2010-2011.

Ten behoeve van de monitoring ontvingen de regiovoorzitters de volgende documenten/instrumenten:

- het Plan van aanpak van de pilotschool
- de resultaten van de 0-meting zoals de deelnemers aan het leernetwerk die tijdens de eerste bijeenkomst hebben ingevuld.
- Het 0-metingsinstrument om de 'inhoud' van de projecten op de scholen te monitoren. Dit instrument dient als een 'kijklijstje'.
- Interventie-instrument, een instrument uit: José van den Berg en Jan Geurts. Leren van innoveren: vijf sleutels voor succes. CINOP 's-Hertogenbosch 2007. Dit instrument vraagt naar de vijf sleutels voor succesvolle innovatieprojecten.

De resultaten van de monitoring worden steeds verzameld door de projectleider en vervolgens besproken in het Platform.

## 3 Projectplan tweede projectjaar

### 3.1 Twee nieuwe pilotscholen

Omdat er in het eerste projectjaar vijf pilotscholen waren in plaats van zes, is er gezocht naar twee nieuwe pilotscholen. Voor twee pilotscholen is het gemakkelijker in te schuiven in een bestaand project/leernetwerk dan voor één pilotschool.

Op dit moment hebben twee nieuwe pilotscholen definitief toegezegd mee te willen doen. Het betreft de Christelijke Scholengemeenschap (CSG) in Veenendaal en de Christelijke Scholengemeenschap Gaasterland in Balk.

Voor de nieuwe pilotscholen zal in het begin van het tweede projectjaar een intensief 'inhaalprogramma' worden verzorgd, dat tevens leidt tot een gedegen plan van aanpak.

### 3.2 Activiteiten

In grote lijnen zal in het tweede pilotjaar het projectplan 'Ontwikkelingsinitiatief sector economie vmbo' worden gevolgd, zoals dat in april 2009 bij OCW is ingediend.

Concreet betekent dit:

- Aan het begin van het schooljaar maken de pilotscholen een nieuw plan van aanpak voor het tweede projectjaar. Dit plan van aanpak komt tot stand op basis van een interne evaluatie en de resultaten van de monitoring.
- Het leernetwerk komt vijf keer bijeen en volgt dezelfde werkwijze als in het eerste projectjaar.
- Belangrijke thema's voor het leernetwerk zijn:
  - o LOB, doorlopende leerlijn LOB van onderbouw naar bovenbouw
  - o contextrijk onderwijs
  - o samenwerking met het bedrijfsleven en het ROC
  - o doorlopende leerlijnen vmbo-mbo, waarvoor ook ROC's die in de pilot participeren worden uitgenodigd.
  - o algemene economie / bedrijfsadministratie
  - o taal en rekenen en de relatie met de beroepsgerichte programma's
  - o toetsen en beoordelen
  - o vm2-trajecten
  - o kern-keuzeprogramma/PTA
- Monitoring vindt plaats in december 2010/januari 2011 en mei/juni 2011. Ook hier wordt dezelfde werkwijze gevolgd als in het eerste projectjaar
- Om de totale stand van zaken op te maken zal in mei 2011 ook een aantal andere scholen gemonitord worden (ongeveer 4 scholen per regio).
- Op de regio-overleggen wordt minstens twee keer uitgebreid aandacht besteed aan de pilot en het leernetwerk. De pilotscholen hebben daarbij een intensieve inbreng. Minstens één keer wordt een pilotschool bezocht.
- In november 2010 wordt een masterclass georganiseerd voor docenten over de producten van het eerste projectjaar.
- In juni 2011 wordt een masterclass georganiseerd over producten van het tweede projectjaar.
- In maart 2011 vindt een themabijeenkomst plaats over doorlopende leerlijnen vmbo-mbo. Ook teamleiders/docenten van afdelingen Handel en Economie worden daarvoor uitgenodigd.
- Op de site van het Platform wordt regelmatig gerapporteerd over de pilot en het leernetwerk.

### 3.3 VMBO Herkend

In het visiedocument worden voor het programma economische dienstverlening een variant beschreven voor de korte termijn en twee varianten voor de lange termijn. In de subsidietoekenning voor het eerste projectjaar stelde OCW expliciet dat in het eerste projectjaar alleen de variant voor de korte termijn aan de orde kon zijn. In deze variant, die binnen de huidige wettige kaders kan worden

gerealiseerd, is sprake van een basisprogramma met uitstroomrichtingen overeenkomstig de huidige examenprogramma's.

Na het verschijnen van 'VMBO herkend' ligt het voor de hand voor de sector economie een programmacluster c.q. kernprogramma en keuze-eenheden 'economische dienstverlening' (naast een programmacluster HTV) te ontwikkelen. Dit komt overeen met variant 2 voor de lange termijn, beschreven in het visiedocument.

Ook variant 1 voor de lange termijn past in het advies zoals SPV dat geeft in 'VMBO herkend'. Daar gaat het om 'een doorlopend traject voor de basisberoepsgerichte leerweg van het vmbo tot en met een niveau 2 mbo, naar analogie van de vm2-trajecten' (p.13). Een belangrijk verschil met variant 1 uit het visiedocument is dat de laatste zich niet beperkt tot niveau 2 opleidingen (maar ook niveau 3 en 4 opleidingen betreft). De intensieve doorontwikkeling van programma's zodat er actuele en eigentijdse kern- en keuze programma's ontstaan voor het cluster 'economische dienstverlening' zal één van de doelen voor het tweede projectjaar zijn. De ontwikkeling van een doorlopend traject a la vm2 zal tevens onderdeel van de pilots uitmaken. Een aantal pilots biedt een dergelijk traject reeds aan.

### 3.4 Producten

Aan het einde van het tweede projectjaar zullen de volgende producten worden opgeleverd:

#### Een kernprogramma (1) economische dienstverlening:.

- Een kernprogramma economische dienstverlening dat elke leerling die in deze sector onderwijs volgt, moet volgen en dat de basisvaardigheden én algemene vaardigheden bevat die noodzakelijk zijn om in de toekomst te kunnen functioneren in de sector. In deze programma's is LOB de rode draad.
- Voorstellen voor **de programma-opbouw** binnen de sector economische dienstverlening in de toekomst, die gedragen worden door het veld, die flexibel zijn en leerlingen op maat bedienen.
- Voorstellen voor de invulling van **praktische componenten**, in de sector economische dienstverlening in het vmbo. Daarbij hoort een format voor praktische opdrachten en richtlijnen voor bijvoorbeeld stages of andere manieren om kennis te maken met de beroepspraktijk.
- Voorstellen voor **LOB-activiteiten** die niet alleen tot doel hebben dat leerlingen hun eigen loopbaanontwikkeling sturen, zich oriënteren op de wereld van arbeid en beroep en een goed opleidings- c.q. beroepsbeeld ontwikkelen, maar ook tot doel hebben overtuigd te raken van de noodzaak van een leven lang leren en flexibiliteit die van werknemers verwacht wordt.
- Voorstellen voor nieuwe **simulatiemogelijkheden** binnen de sector economische dienstverlening en deze verbijzonderen naar het gekozen doel.
- Voorstellen voor beoordelen van praktijkgerichte opdrachten in het kader van het schoolexamen.

#### (Relaties met) andere leergebieden

- Notitie voor OCW met het advies bij een volgende bijstelling in het vmbo voor de sector economie bedrijfseconomie als algemeen vak vast te stellen.
- Analyse van het **algemene vak economie** op onderdelen die voor leerlingen in de **basisberoepsgerichte leerweg** noodzakelijk zijn en onderdelen die een mindere bijdrage leveren aan de beroepsvoorbereiding van deze leerlingen.
- Analyse van de programma's van de beroepsgerichte vakken en de verplichte **avo-vakken** (Nederlands, rekenen/wiskunde) met als doel aan te geven welke programmaonderdelen in samenhang aangeboden kunnen worden en welke niet en waarom niet. Bij deze analyse wordt gebruik gemaakt van voorzetten die bijvoorbeeld door de SLO reeds zijn gemaakt. Voorstellen voor vakkenintegratie en resultaten van experimenten om te bezien of de avo-vakken door leerlingen beter beheerst worden als deze gerelateerd worden aan het beroepsgerichte programma.  
Bij de koppeling van taal/Nederlands en rekenen/wiskunde wordt rekening gehouden met de referentieniveaus.

(1) *In het projectplan in sprake van het begrip 'basisprogramma'. Omdat in 'VMBO Herkend' het begrip ' kern-en keuzeprogramma's wordt gebruikt, sluiten we ons daarbij aan.*

## **Een LOB/PSO programma economische dienstverlening**

- Voorstellen voor een programma PSO voor de onderbouw aan de hand waarvan leerlingen, vanaf het eerste leerjaar voortgezet onderwijs, zich kunnen oriënteren op en beroepenwereld en op een beroepsgericht programma in het vmbo en een beroepsopleiding in het mbo. Dit programma moet, vooral in de eerste jaren van het voortgezet onderwijs, niet alleen de sector economische dienstverlening omvatten, maar breder zijn.  
Het gaat in dit programma vooral om praktische opdrachten aan de hand waarvan leerlingen een beeld krijgen van de wereld van arbeid en beroep in hun eigen regio en van specifieke beroepen en op basis waarvan ze een gefundeerde keuze kunnen maken.  
Daarnaast gaat het om voorstellen voor de organisatie van een dergelijk programma in de eerste jaren voortgezet onderwijs in de dagelijkse praktijk van de school (aparte lessen, geïntegreerd in andere vakken enz.).